

«گرایشهای بین‌المللی در نشر کتاب درسی دانشگاهی»^۱

پرنیل اسکروود

مشاور مستقل یونسکو در بخش آموزش

pernille@askrud.org

چکیده

در جهان، تهیه کتاب درسی دانشگاهی را می‌توان با توسل به دو اصل سیاست‌گذاری متمایز از یکدیگر انجام داد که نقش مستقیم دولت را در هر دو مورد می‌توان به طور واضح مشاهده کرد. هر چند که مؤسسات و سازمانهای بسیاری متصدی امورات مربوط به تهیه کتاب درسی خواهند شد، ابتکار عمل و مسئولیت نهایی برعهده دولت باقی خواهد ماند.

امروزه دو گرایش جهانی بر سیاستهای تهیه کتاب درسی حاکم است: (۱) تمرکززدایی و تهیه و انتخاب کتاب درسی و آزادسازی اقتصادی و (۲) سیاستهای بازگشت هزینه.

هم‌زمان با ورود فناوریهای نو به عرصه نشر کتاب، ناشران معتبر طی همکاریهای مشترک خود با یکدیگر ادغام شده و انتشاراتیهای بزرگی برپا کرده‌اند.

همچنین، در جهان امروز، گرایشهای متعددی در زمینه آموزش پدید آمده است که لیلی آن را می‌توان در انتخاب آموزش همگانی به عنوان اولویت توسعه جهانی در سال ۱۹۹۰ جویا شد.

راژه‌های کلیدی

سیاست‌گذاری، تمرکززدایی، آزادسازی اقتصادی، گرایشهای آموزشی.

رویکردهای مختلف در تهیه کتاب درسی دانشگاهی

در جهان، محدوده‌ای از سیستمهای تهیه کتاب درسی دانشگاهی با دو اصل سیاست‌گذاری وجود دارد که خود نمایانگر دو روش کاملاً متفاوت در دو قطب مخالف این محدوده است. این دو اصل سیاست‌گذاری برای تهیه کتب درسی دانشگاهی بدین شرح است:

۱. انتخاب کتب درسی و کتب جنبی:

ویژگیهای عمومی: دانشجویان خود هزینه کتاب را می‌پردازند؛ سیستمهای جایگزین کتب درسی و مطالب جنبی درسی را ناشران رقیب بخش خصوصی فراهم می‌کنند؛ انتخاب کتب درسی و جنبی به وسیله استادان و دانشجویان صورت می‌گیرد؛ کنترل کیفی از طریق رقابت و نقدهای صاحب‌نظران انجام می‌شود (برای نمونه، کشورهای اسکانندیناوی).

۲. مطالب برنامه درسی تجویزی و مطالب جنبی:

ویژگیهای عمومی: کتب درسی رایگان؛ ناشران کتب درسی دولتی‌اند؛ انتخاب و کنترل کیفیت به وسیله هیئت‌ها انجام می‌شود (برای نمونه، یونان).

اغلب، در روشی که به کار رفته است، در سطوح مختلف آموزشی تفاوتی به چشم می‌خورد. در آموزش عالی، برای موضوعها یا رشته‌های گوناگون، از جمله: حوزه علوم، فناوری، پزشکی (STM) و حقوق، سیستمهای تک کتاب درسی به کار می‌رود؛ در حالی که رشته‌های «انتزاعی‌تر» مانند علوم انسانی، الهیات و علوم اجتماعی حوزه وسیع‌تری از مطالب و کتب درسی را در بر می‌گیرند.

در هر سیستم آموزشی دولتی، ابتکار عمل و مسئولیت نهایی تهیه دقیق و به موقع کتب درسی برعهده دولت است. حتی زمانی که برخی از این مسئولیتها به بخش خصوصی واگذار می‌شود، همچنان این دو مسئولیت برعهده دولت باقی می‌ماند. دولت و ناشران باید به این نکته مهم توجه کنند که تصمیم‌گیریهای سیاست‌گذاری در محتوای برنامه‌های درسی، نحوه استفاده از کتب درسی و نیز نشر و پرداخت هزینه آن، تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر سازمان و فعالیتهای صنعت نشر یک کشور دارد.

گرایشهای بین‌المللی مورد بحث حاضر تا حدودی حاصل چنین تصمیم‌گیریهای سیاست‌گذاری و نیز ثمره پیشرفتهای فناوری و توسعه بخشهای دیگر بازرگانی در سالهای اخیر است. به طور کلی، این امر، تجارت تهیه کتاب درسی را بین‌المللی‌تر ساخته، رسانه‌ها و شبکه‌های توزیع جدیدی ایجاد کرده است. همچنین در مبحث آن دسته از گرایشهای بین‌المللی که بر تدوین و تهیه کتب درسی دانشگاهی تأثیر می‌گذارد، نگرشهایی را بررسی

خواهیم کرد که بخشی از توسعه سیستم آموزشی است. همچنین بر دیگر نگرشهایی که با جنبه‌های تجاری چاپ و تحولات آن در سالهای اخیر ارتباط تنگاتنگ دارند، نظری خواهیم افکند.

در سالهای اخیر در عرصه بین‌الملل، دو گرایش جهانی بر سیاستها و تهیه کتاب درسی حاکم بوده است؛ این دو گرایش بر دسترس بودن و کیفیت کتب درسی دانشگاهی نیز تأثیر گذاشته است:

۱. تمرکززدایی تهیه و انتخاب کتب درسی، که تا حدودی پاسخی است به تقاضا برای حضور گسترده‌تر و وسیله‌ای است برای ارتقای کیفی و کمی کتب درسی.

۲. آزادسازی اقتصادی و سیاستهای بازگشت هزینه، که در بیشتر کشورها نقش عمده‌ای در بخش خصوصی ایفا کرده است. تلاش برای پایه‌گذاری سیستمهای بازگشت هزینه، اصولاً نشان می‌دهد که تهیه مطالب آموزشی هزینه‌ای همیشگی می‌طلبد و نمی‌توان آن را دائماً به وسیله وام و کمکهای مالی خارجی تأمین کرد.

ورود بخش خصوصی به تدوین و تهیه کتاب درسی باعث ایجاد انگیزه برای کارایی و قابلیت تداوم آن می‌شود. سرمایه‌گذارانی که پول خود را به خطر می‌اندازند، به حتم در صدد استفاده از افراد ماهر و حرفه‌ای برخوانند آمد تا قابلیت اجرایی اقتصادی خود را با فروش کتابهای درسی به دولت یا بازار آزاد تضمین کنند و بدین ترتیب، پول کافی برای سرمایه‌گذاری در خرید و فروش سال آتی برایشان باقی بماند. در نتیجه، کتابهایی که امسال در دسترس‌اند، به احتمال زیاد سال دیگر هم موجود خواهند بود؛ به شرط آنکه ظرفیت فروش فعلی‌شان را تشخیص دهند.

پرواضح است که تهیه و فروش کتاب درسی زمینه را برای پایه‌گذاری صنعت نشر با دوام یک کشور فراهم می‌کند. سرمایه‌ای که از نشر کتاب درسی حاصل می‌شود، همان سازوکار اقتصادی است که به ناشران اجازه می‌دهد به طور گسترده‌تر به انتشار داستان، شعر و کتابهای غیرداستانی بپردازند. چنین فعالیتهای انتشاراتی، عامل ایجاد حس هویت ملی، تنوع فرهنگی و خودآگاهی یک کشور است.

اگرچه انحصار دولت ممکن است در نظر اول جالب باشد - با توجه به اینکه خرده‌فروشی را از میان بر می‌دارد و بر تولید کتاب با هزینه‌های به مراتب پایین‌تر تمرکز می‌کند -، هزینه‌های واقعی چنین سیستمی برای یک کشور بسیار گزاف تمام می‌شود؛ زیرا مانع نشر تجاری می‌شود که پایه مالی ضروری برای رشد و توسعه است.

نشر در اقتصاد دانش

دنیای ما فقط در حال تغییر نیست، بلکه گسترش هم می‌یابد. این گسترش با خود فرصت، نوآوری و اکتشاف به ارمغان می‌آورد. در این میان، نقشهای سنتی عوامل نشر در حال تغییر است. در برخی از رشته‌ها، مدل‌های سرمایه‌گذاری در حال تغییر به سمت عرضه است و در آن فناوریهای جدیدی ارائه می‌شود که تصویر فعلی چاپ را تغییر خواهند داد؛ این تصویر یک واحد از اطلاعات را تعریف می‌کند.

پیشرفت صنعتی و فنی (در حوزه ICT)

۱. ابزارهای جدید کتابهای دیجیتال و مرجع، ابزارهای چند رسانه‌ای و دو سویه.
۲. چاپ به دلخواه، کتابهای سفارشی.
۳. سازماندهی مجدد و مدیریت فرایند چاپ و نشر (روندهای مدیریت و برنامه‌ریزی منسجم).

۴. فروش کتاب به وسیله اینترنت.

شاید پیشرفت فنی محسوس‌ترین گرایش یا توسعه را در صنعت نشر ایجاد کرده باشد؛ یعنی ادغام شرکتهای نشر و ظهور غولهای چند ملیتی بسیار معتبر نشر از جمله ال‌س‌ویر،^۱ وی‌وندی،^۲ اسپرینگر و رلاگ،^۳ تامسون،^۴ برتلزمن^۵ و ای‌اوال‌تایم‌وارنر.^۶ در عین حال، چنین پیشرفتی منجر به گسترش ناشران کوچک و کم درآمد در رسانه‌های مختلف شده است که به طور خاص به حوزه مجلات علمی و تحقیقات دانشگاهی کمک‌های شایانی کرده است.

اغلب به نشر آکادمیک که در خدمت دانشگاه‌هاست، سرمایه‌چندانی تعلق نمی‌گیرد. مبنای کار، تحقیق در زبانهای فراگیر است؛ به خصوص در زبانهای انگلیسی، آلمانی، فرانسه، روسی و چینی. ادغام شرکتهای نشر با یکدیگر و تمرکز بر مالکیت، سهام‌گروه‌های معتبر نشر در بازار نشر هر کشوری را در دهه گذشته افزایش داده است. این ادغام روندی است که می‌توان آن را از سطوح مختلف بررسی کرد. با اینکه نشر کتاب درسی تجارتي مهم است و در بسیاری از کشورها تحت کنترل خاص دولت قرار دارد، متأسفانه هنوز هم به طور دایم نتوانسته است نقش یاری رساننده‌ای برای پیشرفت بازار ملی نشر سالم و پرونق ایفا کند. اغلب اوقات، ناشران چند ملیتی با یکدیگر رقابت می‌کنند و بازار این حرفه پولساز را به دست می‌گیرند. متأسفانه در این بحث مجالی برای پرداختن کامل به موضوع پیچیده تهیه کتاب درسی و اهمیت آن در پیشرفت دیگر فعالیتهای نشر یک کشور را نداریم.

با وجود این، نکته مهم این است که ادغام ناشران بزرگ چند ملیتی بدان معنا نیست که اکنون تعداد ناشران کمتر شده است. در حقیقت، علی‌رغم تأسیس شرکتهای بزرگ مختلط نشر، رشد چشمگیری در تعداد و تنوع صفحات ناشران مستقل کوچک پدید آمده است. این تنوع، پاسخی مستقیم به تقاضای بازار برای کتابهایی با موضوعاتی خاص است. همچنین اطلاعاتی را فراهم می‌کند که بازتابنده شرایط و تجربه‌های بومی است؛ شرایط و تجربه‌هایی که شرکتهای بزرگ نمی‌توانند به طور کامل آنها را تهیه کنند، زیرا برنامه‌های تجاری‌شان در وهله اول، به وسیله نیازشان به بازگرداندن سود سهام‌داران تعیین می‌شود.

با نظری به بازار مجلات و تحقیقات علمی، می‌توان به این نکته جالب پی برد که این پیشرفت کلی در این زمینه هم عینیت یافته است. نظریه اینکه ناشران حوزه علوم، فناوری، پزشکی و حقوق، کم‌تعدادتر و بزرگ‌تر شده‌اند؛ علوم «انتزاعی‌تر» با کثرت انتشاراتیهای مستقل و کوچک، با جایگاهی مستحکم و جدیدی تغذیه می‌شوند؛ این امر انعطاف‌پذیری بیشتری برای برآورده کردن تقاضاهای خاص و همچنین تقاضاهای کلی برای تنوع و ارتباط فرهنگی دارد.

هم‌زیستی ناشران بزرگ و کوچک و تنوع ناشران مستقل کوچک، گرایشی جالب برای مطالعه پدید آورده است. به خصوص شاید در کشوری مانند ایران، با قدمتی طولانی و پرافتخار در زمینه کتاب و مطالعه، که امکانات بالقوه‌ای برای پیشرفت صنعت نشر دارد. زیرا گرایشی است که ممکن است، به طور مستقیم، با همکاری و پشتیبانی خط‌مشی به فعالیت واداشته شود.

بحث در این نیست که نشر الکترونیک در جامع‌ترین مفهوم خود برای تمامی ناشران سودمند بوده است یا اینکه امکانات بالقوه این نشر ثابت کرده است که می‌تواند برای کتابخانه‌ها، خوانندگان و مؤلفان بسیار مفید واقع شود. این مزیتها، به خصوص در سطح عملیاتی (تولید) خود را نشان می‌دهد؛ یعنی همان مرحله‌ای که استفاده از رایانه‌ها، ویرایش را تسهیل می‌کند و هزینه‌های حروف‌چینی و تولید را کاهش می‌دهد. با پیشرفت تجارت الکترونیکی و کتاب‌فروشیهای اینترنتی، فروش کتاب آسان‌تر شده است. بدون این ارتقا در بازدهی و کاهش هزینه، خدمات ناشران به طرز اجتناب‌پذیری با قیمتی فراتر از نرخ تورم تمام می‌شود و کتابها را دور از دسترس مشتریان بسیاری قرار می‌دهد. اگرچه این پیشرفت شامل تمامی حوزه‌های نشر می‌شود، ارتباطی خاص با نشر STM و دیگر نشرهای دانشگاهی دارد که پیشرفت کاملاً چشمگیری ایجاد کرده است.

... اصطلاح «انتشارات کوچک» (Alice and Klaus Peters, 2003) که در گذشته به

سازمانی اطلاق می‌شد که کارهای مخاطره‌آمیز زودگذری انجام می‌داد و به نشر شعر و دیگر آثار ادبی زودگذر با شمارگان محدود می‌پرداخت، اکنون مؤسسات تثبیت‌شده‌ای را توصیف می‌کند که در هر فصل کتاب منتشر می‌کنند و روی هم رفته دامنه دانش بشری را گسترش می‌دهند. اگر شرکت‌های مختلط، به طور صحیح، نیازهای علمی مخاطب تحصیل کرده را برطرف می‌کردند؛ این پدیده هرگز همراه با تمرکز رشد نمی‌کرد.

گرایشهای آموزشی

۱. آموزش همگانی (که در ضمن به پذیرش بیشتر دانش‌آموزان و دانشجو در مؤسسات متوسطه و تحصیلات عالی منجر می‌گردد).

۲. آموزش هنر.

۳. برنامه‌های آموزش از راه دور (برای مثال تربیت معلم).

۴. منابع با دسترسی آزاد و رایگان.

آن هنگام که جامعه بین‌المللی آموزش همگانی (BFA) را در سال ۱۹۹۰ به عنوان اولویت توسعه جهانی برگزید، به ناچار، دیدگاه ما را نسبت به آموزش تغییر داد. پیش از این، آموزش و به خصوص آموزش عالی، حق گروهی کوچک یا نخبگان بود؛ اما اکنون این سیستم باید به کل جامعه خدمات ارائه کند. این امر نتیجه منطقی مرحله گذار جهان به اقتصاد دانش محور است.

با گسترش محدوده آموزش، به منظور دربر گرفتن بخش عظیم‌تری از جمعیت، مهارتها و موضوعاتی حرفه‌ای، که باید در سیستم تعلیم داده شوند، افزایش یافته و تأثیر شگرفی بر نوع نگرش ما نسبت به موضوع تهیه کتاب درسی گذاشته است. اساساً این تغییرات، فعالیت با آن دسته از سیستم‌های یکنواخت از پیش تعیین شده تهیه کتاب درسی را، که در بیشتر کشورها رایج است، غیرممکن می‌سازد؛ زیرا سیستم آموزشی باید در خدمت گروه‌های متنوع‌تری از دانش‌آموزان و شاگردان با نیازها و علایق بسیار متفاوت باشد.

در سالهای اخیر انتظار بر این بوده است که در سیستم‌های آموزشی تغییرات اساسی پدید آید تا با نیازهای جوامع و اقتصادهای جدید هماهنگ شود. برای مثال، به اعتقاد پرفسور کای - مینگ‌چنگ^۸ از دانشگاه هنگ‌کنگ^۹، برای تضمین موفقیت دانش‌آموزان در محیطی که به سرعت تحول می‌یابد؛ مدارس باید تمرکز بر برخی موضوعات را کاهش داده، گسترش تخیل، نوآوری، خلاقیت، سواد فرهنگی و احترام به گوناگونی تأکید بیشتری

ورزند. تنها او نیست که چنین نظری دارد. در دهه گذشته، اتفاق نظری فزاینده در مورد نیاز به تکمیل اصول و دانش آموزش هنر، نه تنها به عنوان یک رشته مجزا، بلکه به عنوان عاملی مهم در توسعه و شرح و بسط شناختاری حاصل شده است. آشکار است که تولیدکنندگان کتاب درسی نقشی اساسی در تحقق بخشیدن به این هدف دارند.

پی‌نوشتها

۱. مقاله حاضر بخش اول سخنرانی پرنیل اسکروود در اولین همایش بین‌المللی کتاب درسی دانشگاهی است که مرکز تحقیق سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) با همکاری یونسکو (۲۷-۲۸ دی ۱۳۸۵) برگزار کرده است. این مقاله بیشتر حاصل و متکی بر مطالعات و تجربیات عملی اسکروود است که سابقه سالها مدیریت نشر دانشگاهی در کشورهای گوناگون را به عهده داشته است. عناوین زیر، بخشی از آثار علمی او در این حوزه است:

- The Textuality of Speech Analysis-A Paradox, SAML 12, University of Copenhagen, 1986. (30pp-Danish Text)
- Cultural Ethnocentricity, special Edition of "Teater 87", no. 35, Copenhagen, 1987. (Danish Text)
- Transition or collapse – a preliminary survey of the conditions for private publishing in central Asia. Contribution to The Transition to Private Sector Publishing in Africa, edited by P. Altbach. Bellagio Studies in Publishing 7, August 1996.
- From Plan to Print to Pupils. A Guide to Sustainable Book Provision (100 pp). UNESCO, Paris 1997. (also available in French, Portuguese, and Mongolian translations).
- Educational Publishing and Book Provision. Chapter 6 in Publishing and Development: A Book of Readings, edited by P. Altbach and Damtew Teferra. Bellagio Studies in Publishing 9, February 1998.
- Preventing the Illicit Traffic in Cultural Property. A Resource Handbook (300 pp). UNESCO Paris 1997.
- Textbooks for developing economies: Why projects fail. Article contributed to LOGOS, Journal of the World Book Community, Vol 9/2, 1998.
- Are Books Different? Books and International Copyright - A Status Report 1998. UNESCO document (45 pp.), 1998.
- Framework for the Development of National Policies for the Provision of Instructional Materials to Schools and Non-Formal Education Programmes (50pp.). UNESCO 2002.

Restructuring the book sector - Lessons learnt from the implementation of the Basic Learning Materials Initiative (BLM) in Mongolia. UNESCO Paris 2002.

2. Elsevier
3. Vivendi
4. Springer verlag
5. Thomson
6. Bertelsman
7. Aol Time Warner
8. Professor Kai-Ming Cheng
9. The University of Hong Kong

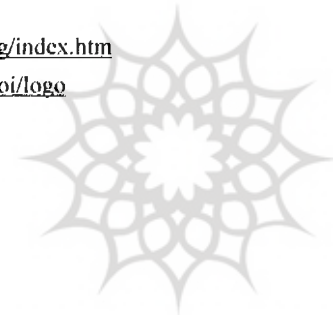
منابع

Alice and Klaus Peters (2003), "Small Independent Publishers : Responsible, Committed and Flourishing", *Logos. The journal of the World Book Community*.

دسترسی اینترنتی:

<http://www.logos-journal.org/index.htm>

www.atypon-link.com/loG/loi/logo

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی